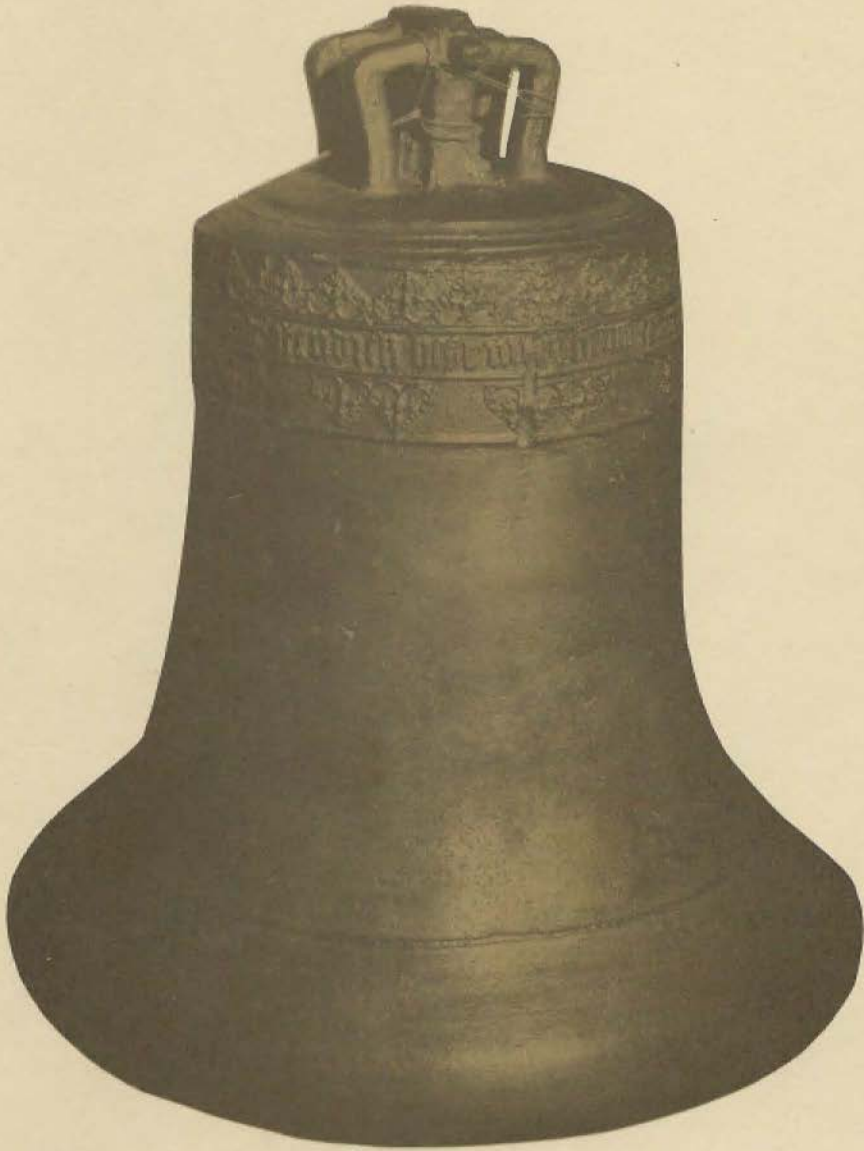

't inschrien

vijfentwintigste jaargang nr. 3, juli 1993

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

ISSN 0166-3984

't inschrien

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Copij zenden aan:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander
Tel. 05418-80470

Redactie: A.J. Brunt, Delden
H.H. Hagens, Almelo
H.A. Kleerebezem, Borne
J.J.H. Meijer, Hengelo
A.L.A. Wevers, Hengelo
M. Paskamp-van Santen, Mander, eindredacteur

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twenthe
Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer 'Twente'
Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar
Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten)

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

MEUBELMAKERIJ

H.J. Filart

* *Restauratie*

* *Maatwerk*

* *Replica's*

Uitsluitend vakwerk

*Uitslagsweg 26a, 7556 LR Hengelo
Telefoon 074 - 913467, b.g.g. 074 - 919606*

In memoriam Johan Molkenboer

Op 23 maart j.l. is op 83-jarige leeftijd in Arnhem overleden Johannes Hermanus Molkenboer. Vele jaren heeft Johan Molkenboer deel uitgemaakt van het bestuur van de Oudheidkamer 'Twente', waarvan geruime tijd als lid van het dagelijks bestuur. Zowel bestuurlijk als oudheidkundig had hij veel in zijn mars. Het was dan ook een genoegen met hem samen te werken; de Oudheidkamer heeft er wel bij gevaren. Tot voor kort was hij geregeld aanwezig bij de lezingen van de Oudheidkamer, terwijl ook de excursies zijn belangstelling hadden.

De familie Molkenboer kwam oorspronkelijk uit het westen des lands, maar verbleef reeds gedurende meerdere generaties in Oldenzaal. Johan Molkenboer heeft jarenlang mede leiding gegeven aan het familiebedrijf. Toen de textielcrisis toesloeg en het bedrijf door een fusie werd opgenomen in groter verband, is hij begonnen met zijn museale werk, waarin hij zijn persoonlijkheid volkomen kon ontplooiën. Hij werd conservator zowel van het Textielmuseum in Enschede als van het museum 'het Palthe-Huis' in Oldenzaal. In latere jaren heeft hij zich uitsluitend op het beheer van het Palthe-Huis toegelegd.

In de oudheidkundige sfeer was hij in zijn element. Bij rondleidingen verstond hij de kunst de toehoorders te boeien door zijn enthousiasme, deskundigheid en goede voordracht.

Er ontviel ons één van de vorige generatie van bestuurders. Zijn nagedachtenis zal bij velen dierbaar zijn.

B.G. Cromhoff

Bibliotheek

De bibliotheek van de Oudheidkamer 'Twente' is in verband met vakantie gesloten op vrijdag 6, 13 en 20 augustus 1993.

Jantine Rijpma

Namen van klokgieters in Twente (1)

In het navolgende wordt een overzicht gegeven van de namen van klokgieters, die in de loop der eeuwen klokken voor Twentse torens hebben gegoten. Dit overzicht is beknopt en tevens onvolledig, want zo nu en dan worden mij nog onbekende namen bekend. Verder zijn er 'anonieme' klokken, die hoogstens versieringen hebben dan wel geheel en al kaal zijn. Een voorbeeld van dit laatste is een klok uit de 15e eeuw, die vermoedelijk uit het Catharinaklooster uit Almelo stamt, in 1665/66 meeging naar het klooster Maria-Vlucht op de Gleen, daarna ca 1819 in Lonneker kwam om omstreeks 1930 naar Herthme te verhuizen, waar ze nog is. Ik geef de vermeldingen in tijdsvolgorde weer.

14e en 15e eeuw

De oudst bestaande klok in Twente is die van 1312 van de gieter **Nicholaus** in Enter. Zij moet omstreeks 1783 door zomp-schippers uit een kerktoeren en langs hun Friese vaarroute meegenomen zijn.

In 1436 levert ene **Wilhelm** uit Münster (Westfalen) klokken aan Denekamp.

In Werssen (Duitsland) bevindt zich een klok uit 1447 van de Utrechtse gieter **Steven Butendiic**. Daar zij de naam Johannes draagt, zou zij in 1665/66 door Bommen-Berend, of beter gezegd, door zijn soldaten, uit Diepenheim daarheen kunnen zijn meegenomen.

Het Catharinaklooster uit Almelo kwam in 1452 in het bezit van een klok waarop een wapenschild afgebeeld is, dat van de stad Nijmegen zou kunnen zijn. Als dit juist is, kan de gieter bijna niemand anders zijn dan **Willem van Wou**. Sinds 1989 bevindt deze klok zich als bruikleen van de Oudheidkamer 'Twente' in het Gieterijmuseum te Heiligerlee.

Ook de identiteit van de volgende gieter berust op een veronderstelling: **Gerrit**

Pothgieter uit Zwolle. Mogelijk dat hij de Stephanus-klok uit 1457 voor Borne goot alsmede één voor kasteel Altena in Beckum.

Henricus Waghevens, vermoedelijk afkomstig uit Venlo, liet zich in 1462 als poorter van Mechelen (Vlaams Brabant) inschrijven. Een klok van hem uit 1464 is sedert 1954 in Almelo, die haar ten geschenke kreeg van Zierikzee als dank voor verleende hulp bij de Beatrixvloed van 1953. In het laatste kwart van de 15e eeuw was in Deventer de gieter **Johannes** werkzaam. In 1483 leverde hij klokken aan Stad-Delden.

En dan komt de beroemde **Geert I** van Wou voor Twente in het vizier. Hij leverde, voor zover na te gaan, in 1484 als eerste voor deze streek een klok aan Rijssen, daarna in 1493 aan Oldenzaal en in 1495 aan Wierden.

Mogelijk dat **Johannes Butendiic** in 1488 eveneens aan het Catharinaklooster in Almelo een klok leverde. Zij bevindt zich nu rechts op het altaar van de R.K.-Anthoniuskerke in Gronau (Westfalen). Zij valt op door haar suikerbroodachtige vorm.

Vervolgens wordt het raden: in 1502 worden in Losser twee klokken gegoten en die zouden wel eens van de Münsterse gieter **Wolter Westerhues** geweest kunnen zijn. En ik acht het heel wel mogelijk, dat hij in 1507 voor Enter goot. De kerk daar was aan Sint Anthonius gewijd. Nadat Neede in 1586 door de Spanjaarden verwoest was, kwam in de Caeciliatoren aldaar een Anthoniusklok van Westerhues.

De Geldersen

De periode van ruwweg 1510-1528 was een verschrikkelijke tijd voor Twente wegens de invallen van de Geldersen. Voor zover na te gaan vernielden zij daarbij klokken te Oldenzaal, Denekamp, Ootmarsum, Singraven (dat heette toen nog

Awijk), Hengelo, Enschede, Goor, Delden en misschien ook te Diepenheim, Markelo, Haaksbergen en Almelo. Het verloren gegane verlangt vervanging en in Oldenzaal en Hengelo worden in 1513 en 1515 door **Geert I van Wou** nieuwe klokken gegoten en geleverd. **Wolter Westerhues** giet in 1518 en 1530 voor Dene-kamp, maar levert in 1530 ook nog een klok, de kleine Maria, voor Oldenzaal, die rond 1930 een plaats krijgt en nog heeft in de toren van de Westerkerk te Rijssen. Ik heb sterk het vermoeden, dat Westerhues in 1523 te Enschede nieuwe klokken goot, in 1517 te Ootmarsum, na 1520 te Goor en misschien ook voor Haaksbergen. Zowel hier als ten aanzien van andere Twentse plaatsen blijven er nog vragen over.

In 1523 brandt het kasteel Saterslo bij Weerselo af. In 1525 is de toenmalige heer van Saterslo in Mechelen en neemt dan uit de gieterij van **Waghevens** een klok mee terug, die als Angelusklok dienst doet in

een toren op de Sint Plechelmuskerk in Saasveld. Wie van de zonen van **Henricus Waghevens** deze klok gegoten heeft, is niet na te gaan.

Een medewerker van Van Wou giet in 1527 voor Weerselo; zijn naam is **Wolter Schonenborgch**.

De Zutphense gieter **Segewinus Hatiseren** levert in 1531 aan Vriezenveen.

Een medewerker van **Geert II van Wou**, **Johannes ter Steghe**, giet in 1545 eveneens een klok voor Weerselo.

En als laatste vóór 1580 dient de gieter **Wegewaert** uit Deventer genoemd te worden, die rond 1550 nieuwe klokken voor Stad-Delden giet.

17e eeuw

Deze periode, de ergste jaren van de Tachtigjarige Oorlog, vormen opnieuw een uiterst ellendige tijd voor de Twentenaren maar ook voor hun klokken. Spaanse troepen, zowel als Staatse troepen onder prins **Maurits**, doen voor elkaar in wreedheden

Klokken van kasteel Singraven, de linker gegoten in 1653 door **Henrick ter Horst**, de rechter in 1727 door **Jean Petit**

en plunderingen niet onder. Delden, Almelo en misschien ook Haaksbergen en de Hof Espelo te Lonneker verliezen hun klokken door oorlogshandelingen. En voorts Goor. In Markvelde en Markelo moet zich ook het nodige hebben afgespeeld. Verder was er een overste Pruisstner uit het leger van Maurits, die op eigen initiatief klokken uit Twentse torens liet halen, met dien verstande, dat telkens één klok mocht blijven hangen. Vermoedelijk gebeurde dit in Borne, Diepenheim, Rijssen, Haaksbergen en Wierden. Tot ver in de 17e eeuw is men bezig het verloren gegane te vervangen. Ik vermoed, dat de uit Dortmund afkomstige gieter Hans Berman in Haaksbergen nieuwe klokken leverde; ook goot hij voor Delden. Hij moet echter óf slecht materiaal gebruikt hebben óf een slechte gieter geweest zijn, of misschien beide, want behalve een klok in Borculo is er van zijn producten niets overgebleven: zij moesten na enige tientallen jaren al vervangen worden.

In 1610 komt Goor zo ongeveer als eerste ertoe de geleden schade te doen herstellen. De Deventer gieter Arend van de Put, die daarbij gebruik maakt van de gieterij van zijn schoonvader Wegewaert - hij ging zelf in 1596 naar Kampen - giet in 1610 een klok voor het Twentse Haagje.

In 1611 maakt Michiel van Ochtrup een zevende klok voor Sint Plechelmus te Oldenzaal en wel de Anna, die als halfuurslag dienst gaat doen. Genoemde gieter had enige tijd een gieterij bij de Bisschopspoort in Oldenzaal.

In 1626 pas kan Almelo een nieuwe klok aanschaffen en wel een van de Enkhuizense gieter Evert Splinter.

Dan komt de vermoedelijk uit de Achterhoek afkomstige Henrick ter Horst in beeld. Hij neemt in 1624 de Deventer gieterij over. In 1629 levert hij aan Almelo en in 1632 aan Stad-Delden.

Diepenheim is de tweede plaats in Twente, waar enige tijd een gieterij gevestigd is geweest. Hinrich Bloeth goot in 1633 twee klokken voor Borne. Of hij voor nog meer Twentse plaatsen goot?

De 30-jarige oorlog in Duitsland bracht een groot verlies aan klokken mee, die ook hier weer na verloop van tijd vervangen werden. Dat gebeurde merkwaardigerwijs door gieters uit de streek Le Bassigny in Lotharingen. Aldus kwam Blaise Hemony met zijn zoons François en Pieter naar Westfalen. Genoemde zoons goten in 1640 voor de toren van de Evangelische Kirche in Bad Bentheim, voor welke kerk de uurwerkmaker Sprakel te Goor vermoedelijk een uurwerk leverde. Zo kwamen de gebroeders ook naar die stad, om er in 1641 drie luidklokken te gieten. Waar Goor in 1647 verbrandde, goten zij in 1649 voor deze laatste plaats een klok voor de Stadhuistoren en voor de school.

(Wordt vervolgd)

R. de Jong

Klok van J. Swijs (1728) uit de toren der N.H. kerk te Oldenzaal, was in 1946 tijdelijk in Denekamp

De datering van keuterboerderij Schöppert of Wilms in Tilligte

In een zeer lezenswaardig opstel in het laatste nummer van dit orgaan (april 1993, p 30-33) toont R.F.A. Rorink op overtuigende wijze aan, dat het kort na 1910 gesloopte hallehuis met haarderker, Schöppert of Wilms te Tilligte, in 1733 of 1734 werd gebouwd. Geboekstaafd is ook dat het opgetrokken werd van hergebruikt 'vierkant werk', gekocht van Reynt Tiberink.

Inderdaad zal het enkele keren door mij genoemde jaartal (1681¹) afkomstig zijn van een oudere, doordien gedemonteerde balk uit een partij sloopmateriaal. Zo bezit ook het museale los hoes Groot Bavel uit de Lutte hergebruikt eikehout uit de zestiende eeuw, zoals het dendrologisch onderzoek, uitgevoerd onder leiding van drs.ing. Dirk Jan de Vries (Rijksdienst Monumentenzorg) uitwees.

Eens te meer blijkt, dat genoemd archiefstuk als historisch hulpmiddel (bij wijze van uitzondering) inderdaad de 'echte' ouderdom van dit Tilligter stukje landelijke bouwkunst vermag bloot te leggen. Hulde aan dit spuurwerk!

Toch is het helemaal niet zo, dat de in dit door de Stichting Heemkunde Denekamp uitgegeven boekje opgenomen - en goed overwogen - grote lijn van de ontwikkeling van het fraaie los hoes met 'achterheerd' door deze incidentele vondst anders wordt. Het archiefstuk geeft bijvoorbeeld geen details: bezat de keuterboerderij in Tilligte al in 1733 of 1734 de op de foto zichtbare 'boavenkamer', of is deze jonger? Wèl zal de kleine boerderij vier gebinten gehad hebben, overeenkomstig de sociale klasse, zoals vergelijkingen leren. Bovendien staat over het erve Weustink in de Broekheurne heel duidelijk te lezen op p. 13, dat het gaat om 'het oudst bekende los hoes uit de tweede helft van de zeventiende eeuw'.

De toenmalige bevolkingsdruk leidde met

name in het Twentse zuidoosten (omgeving Enschede) tot een aanwas van de keuterbedrijfjes (62%, 7% meer dan in noordoost-Twente).

Al met al past dus de jongere datering - 1733 of 1734 - eigenlijk veel beter in de geschetste, wat latere expansie van de buitenerker in het gebied van de zwermesdorpen in de Dinkellaagte (o.a. Tilligte).

De oudste exemplaren van de 'achterheerd' hebben dan ook een 'vlakke' afdekking (erve Weustink) en nog niet het achttiende- eeuwse lessenaarsdakje (erve Schöppert of Wilms).

Het Enschedese weversgilde werd al in 1641 gesticht²). De keuterklasse zocht en vond onmisbare bijverdiensten op het vlak van weven en spinnen als huisnijverheid, onder meer door de toepassing van de 'achterheerd' (meer licht bij het werk³). Het is dus logisch, en nog steeds zeer goed passend in het totaalbeeld van mijn boekje, dat het in een verkeerstechnisch in een uithoek gelegen Tilligte pas in 1733 of 1734 een 'achterheerd'-type gebouwd werd, zeker niet het laatste in dit gebied! Dus: niets nieuws onder de zon!

Toch is de historische volkskunde zeer gediend met dit soort archiefvondsten, die helderheid brengen op het terrein van de traditioneel gebonden en vroeger als 'oeroud' beschouwde volksarchitectuur in Twente.

E. Jans

Noten:

1. Vergelijk: Jans, E.: Het 'los hoes' met achterheerd in Noord- en Oost-Twente (Denekamp, 1986), p. 19, 31-36, 42
2. Jans 1986, p. 64
3. Jans 1986, p. 63-67

Archeologisch overzicht van Twente over 1992

Vondsten en verkenningen

Stad Delden 1. K. Koopstra vond op een akker bij Delden een zeer gesleten en doorboorde sestertius. De munt is waarschijnlijk van Lucilla (161-169), geslagen te Rome, zie RIC 1755, Determinatie door dr. J. v.d. Vin. In 1990 is op dezelfde akker een Antoninianus van Gallienus (260-268) gevonden.

2. Dank zij een (helaas iets te late) melding van D. Lohuis kon de provinciaal archeoloog, tesamen met W. Leuvelink van de A.W.N., in april enkele waarnemingen doen in een rioolsleuf door de Markt(straat) in het stadscentrum. Door een eigen waarneminkje in een profielrestant en de inlichtingen van de kraanmachinist (dezelfde die in 1988 de rioolsleuf in de Langestraat groef waarbij een knuppelweg bloot kwam) werd duidelijk, dat de profielopbouw in beide straten in principe dezelfde was, maar in de Marktstraat zonder 'knuppelweg'. In dezelfde straat buiten de voormalige stadsgracht zag W. Leuvelink in de sleuf 1.40 m gestoorde grond (zonder knuppels) op groene tertiaire klei. De knuppelweg in Delden lijkt dus beperkt te zijn geweest tot de hoofdstraat (tevens onderdeel van de doorgaande weg Goor-Hengelo) van de middeleeuwse stad.

Enschede 1. Voor de opgraving op de Elferink es zij verwezen naar het hoofdstuk opgravingen.

2. De heer S. tip vond met een detector een laat 17e eeuws gouden kruis van de Jezuïeten op de Hof Espelo.

3. De Borg Enschede heeft mogelijk op de plaats van de latere Loenshof gestaan. Belangrijke terreinen gingen immers veelal van hand tot hand bij invloedrijke personen/families. De naam van de nu in België woonachtige familie Van Loen, die zich vroeger Van Loen tot Borg Enschede placht te noemen, kan er een fraaie

aanwijzing voor vormen. Correspondentie hierover met de familie is aanwezig in de stukken van Snuif (informatie van drs. A.L. Hulshoff). Voornoemde theorie kan tevens begrijpelijk maken, waarom de opsporing van de Borg nabij de Klokkenpas telkenmale op niets is uitgelopen.

Haaksbergen Machinist N. Ooink trof omstreeks 1978 in een bouwput voor de panden Vincentstraat 54 en naastgelegen nummers een funderingsrest met blokken Bentheimer steen aan. De blokken meten 45 bij 20 bij 17,5 cm, bezitten doken en lagen op een rij als één laag op 1,20 m diepte. De minstens 25 m lange funderingsrest is waarschijnlijk afkomstig van het Huis Blankenburg (afgebroken in 1552) of van een constructie bij dat Huis behorend. J. Overbeek vond al jaren geleden in bouwputten, die 100 m zuidelijker waren gelegen, grachtrestanten en paalwerk, die eveneens geacht worden bij Huis Blankenburg te behoren.

Hengelo De bekende schedelkap Hengelo I, die in 1935/'36 in de haven van Hengelo is gevonden, is via dr. A. Fuldauer en drs. J. Lanting in Oxford C-14 gedateerd. De schedel is aanvankelijk voor een paleolithische vondst gehouden op grond van de diepte, die door de vindsters was aangewezen. De schedel blijkt nu echter, dank zij de C-14 datering, in de Midden IJzertijd (ca 300 v. Chr.) thuis te horen. Dr. Huizinga van het inmiddels opgeheven Instituut voor Anthropobiologie te Utrecht vertelde op zijn colleges in de zestiger jaren al zeer te twijfelen aan een paleolithische ouderdom en taxeerde de schedel op zijn best op een mesolithische ouderdom.

Losser 1. B. Schepers vond enkele jaren geleden in een esdek aan de Fleurweg te

Overdinkel een 'Fels Rechteckbeil' van diabaas. Afmetingen: 80 bij 52 bij 24 mm. De nek is waarschijnlijk afgebroken. De ligging in een esdek suggereert een secundaire ligging van de bijl. Melders: J. Poorthuis en W. ter Denge.

2. Een nieuwe gassleuf ten noordwesten van De Lutte doorsneed zoals verwacht in hoofdzaak groene kleigronden van de Oosttwentse stuwwal. De archeologische verwachtingen waren dan ook laag. Maar bij de Hoge Kavik kon de A.W.N. in augustus toch een complex kuilen met kogelpotscherven uit omstreeks de 12e eeuw opgraven. In een van de kuilen zouden afvalresten van een oventje kunnen liggen. Het gebied ten oosten van Oldenzaal heeft in de Middeleeuwen en later vaak klei geleverd als grondstof voor het bakken van potten en stenen. De nu gevonden kuilen lijken daar eveneens mee samen te hangen. Een kilometer oostelijker vond E. Ulrich van de A.W.N. in dezelfde gassleuf het grootste deel van de ligger van een granieten maalsteen.

Markelo 1. De heer J. Hartgerink heeft de afgelopen jaren nog vele nieuwe vondsten toegevoegd aan de reeds bekende uit de nederzetting van de Trechterbekercultuur, die is gelegen op zijn erf te Elsen.

2. Op een diepgeploegde akker te Elsen vond B. Groenewoudt in hoofdzaak vondsten van vuursteen, die zullen horen bij bewoning uit het Laat Neolithicum/Vroege Bronstijd.

Rijssen Tijdens sloopwerkzaamheden van de textielfabriek van Ter Horst werden funderingsresten van een omstreeks 1820 afgebroken watermolen aangetroffen. Op 5 en 6 november konden de provinciaal archeoloog, de watermolenspecialist H. Hagens en amateur-archeologen er een klein onderzoekje naar doen. Op ca 2 m diepte lagen in een voormalige beekbedding overblijfselen van de stuw en het vloedwerk. De watermolen zelf heeft iets verderop gestaan, buiten het sloopterrein en nabij Watermolen(straat) nr. 13.

Tubbergen T. Hesselink - v.d. Riet maakte verslag van de vondsten en waarnemingen die gedaan werden bij werkzaamheden te Albergen nabij de standplaats van het voormalige St. Anthonisklooster. Er zijn allerlei bouwfragmenten aangetroffen, waarbij die van bewerkte Bentheimer zandsteen en kloostermoppen. De scherfvondsten zijn vrijwel allemaal van na 1500.

2. Onder regie van J. Noordam werd een grafheuvel in Tubbergen/Noordelijke Manderheide gerestaureerd door Het Overijssels Landschap.

Weerselo 1. Voor de opgraving van het Germaanse grafveld te Saasveld zij verwezen naar het hoofdstuk over de opgravingen.

2. In de ontgronding van een eenmans-esje bij Luttkhuis te Deurningen, die aansluit op het terrein met de waarnemingen en opgravingen uit 1990, deden leden van de A.W.N. en de provinciaal archeoloog aanvullende waarnemingen: een beperkt aantal ca 12e eeuwse kogelpotscherven, vrij veel ordeloze grondsporen en een drietal houten waterputten, waaronder een boomstamput. Enkele niet diepe kuilen met een vlakke bodem en verticale wanden stellen mogelijk voorraadkuilen voor.

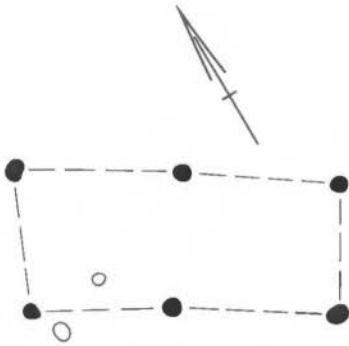
3. Waarnemingen bij nieuwbouw in het westen van Rossum leverden geen archeologische gegevens op. Ter plaatse lag een bruinachtig esdek op lemig zand.

Wierden 1. Op een laag gelegen akker te Hoge Hexel vond J. Perik een 'Flint Rechteckbeil' met afmetingen van 132 bij 65 bij 30 mm.

2. B. Groenewoudt vond bij een veldverkenning te IJpelo wat mesolithische vuursteen en scherfjes van waarschijnlijk bewoning uit de Late Bronstijd.

3. In een bouwput aan de Mettenkampsweg te Enter ontdekten de heren Groenewoudt en Verlinde weinig grondsporen, waarbij een geïsoleerd gelegen zespallige schuur uit de IJzertijd van 4 bij 1,75 m.

4. Dankzij een melding van K. Ras aan de

Afb. 1. Enter. Zespallige schuur uit de IJzertijd. Schaal 1:100

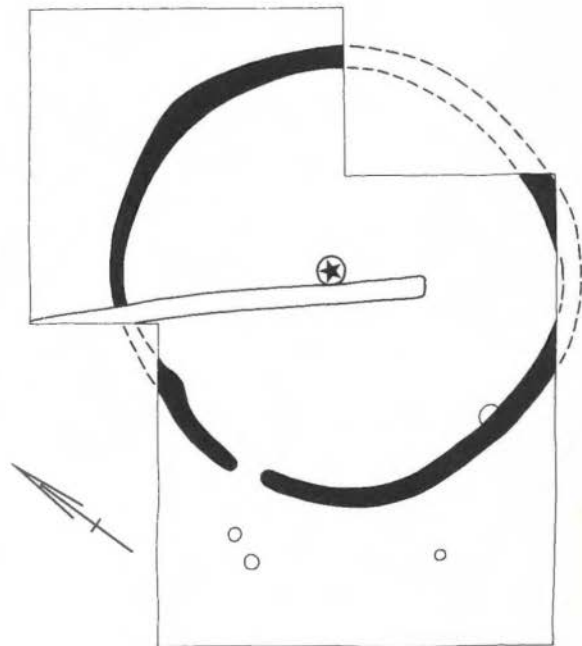
R.O.B. konden de heren H. Wieringa en J. van Nuenen van de A.W.N. een graf opgraven in een bouwput op de Dorper es te Wierden. Het betrof een brandgraf uit de Midden of Late IJzertijd of 1e eeuw met crematie, houtskool en gesinterde scherven van een bolvormige pot. De 40 gr. houtskool uit het vrij ondiepe grafkultje is door L. Kooistra gedetermineerd als houtskool van de eik. Het graf werd omgeven door een 11 m grote kringgreppel met een onderbreking in het westen. In Overijssel is zo'n grote greppel uit deze tijd niet eerder vastgesteld. De aanwezigheid van de greppel pleit nog het meest voor een datering in de Midden IJzertijd, ook al is hij in dat geval ongebruikelijk groot. Het aardewerk lijkt om typologische redenen het beste te passen in de 1e eeuw. Het graf lag ca 75 m ten noorden van een 1e eeuwse boerderijplattegrond, die in 1990 in een andere bouwput kon worden opgegraven.

Opggravingen

Enschede Elferink es
Nederzetting Vroege IJzertijd en akkers
Late Middeleeuwen.
A. Verlinde en A. Buisman/ 7 februari-11
maart 1992

De Elferink es ligt aan de westrand van Enschede, 'ingeklemd' tussen de Keyserstraat in 't noorden en de Zweringhoekweg/Vermeerstraat in 't zuiden. De es

zal vanaf eind 1992 overbouwd worden in het kader van het nieuwbouwplan 't Zweerink. Dank zij een te verwachten subsidie van de Provincie Overijssel en de goede medewerking van de Gemeente Enschede en twee van haar pachters (de heren J. ter Mors en J. Schukkink) kon de R.O.B. vanaf 7 februari opgravingen uitvoeren op de aan de gemeente toebehorende akkerpercelen. B. Groenewoudt (R.O.B.) benutte de opgraving als een testcase voor zijn prospectie-onderzoek onder esdekken. De eerste twee dagen is een systeem van zoeksluifjes uitgezet, verspreid over de 6 hectare grote es. Daarbij werd duidelijk dat onder het centrale deel van de langgerekte zuid-noord georiënteerde es een eveneens zuid-noord gelegen dekzandrug was gelegen met een oppervlakte van ca 2 hectare. Deze rug toonde vrijwel overal in wisselende mate grondsporen uit de IJzertijd.

Afb. 2. Wierden. Kringgreppel met brandgraf uit de IJzertijd of de 1e eeuw A.D. Schaal 1:200

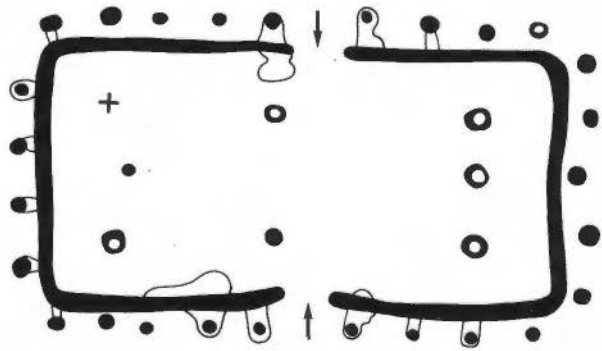
De Elferink es ligt dus voor een derde deel op deze ca 60 m brede en nogal steile zandrug, alsmede voor een derde deel ten westen en ten oosten van de rug op lage zandgrond. De es ligt direct ten oosten van het dal van de voormalige Usselerstroom. Aan de overzijde van het dal ligt de bekende en veel grotere Usseler es op een markante hoogte van groene tertiaire klei. De dekzandrug onder de Elferink es versmalt enigszins van zuid naar noord. Op het noordelijk derde deel van de rug is het esdek beduidend dunner dan het ca 1 m dikke esdek in het zuiden. Kennelijk is de esvorming op het brede deel van de zandrug in het zuiden begonnen en later naar het noorden uitgebreid. Maar overal op de rug liggen de verploegde resten van een fossiele bodem, van een zogenoemde moederpodsol, dus van een rijke bruine bosgrond. Bij de voet van de dekzandrug gaat de moederpodsol over in een humuspodsol en daar is het vaste zand ook merkbaar steviger dan op de rug. Het esdek onder de ca 30 cm dikke bouwvoor is grotendeels donkergrijs, ten dele donkerbruin. De bruine kleur van een eslaag wordt veroorzaakt door een hoog ijzergehalte, dat aanwezig was in plaggen die in het beekdal zijn gestoken. De plaggen die grijze eslagen hebben veroorzaakt, zijn op hoge (heide)terreinen gestoken.

Om diverse redenen leken de opgravingsperspectieven het gunstigst op het zuidelijke deel van de dekzandrug. Daar zijn een vijftal oost-west gelegen opgravingsputten onderzocht. Behalve put 1 liggen zij op een aaneengesloten areaal van ca 0,25 hectare.

Verspreid over die oppervlakte zijn enkele honderden grondsporen aangetroffen. Daaronder bevindt zich een fraaie en regelmatige boerderijplattegrond van 14 bij 7 m, die om typologische redenen tot de Vroege IJzertijd (ca 6e eeuw v. Chr.) gerekend moet worden. De wand van de boerderij is ingegraven. De daardoor ontstane standgreppel bezit verticale wanden, een vlakke bodem en meet 10-40 cm onder het schaaflak. De diepte onder het prehistorische loopvlak moet ruim 20 cm

groter zijn geweest. De greppelbodem vertoont geen ingravingen.

Midden in de lange wanden van de boerderij liggen twee toegangen tegenover elkaar, elk ca 1,25 m breed. Een halve meter buiten de wandgreppel ligt een reeks kuilen van buitenpalen met spaties van 1,5 m. Het huis is vierschepig dank zij twee nokpalen en vijf zijstaanders. De verwachte zesde zijstaander is niet aangetroffen. De betreffende paalkuil is vermoedelijk verdwenen in de randzone van een natuurlijke verstoring. Dit dan ondanks het feit, dat de overige vijf staanderkuilen diep onder het schaaflak (22-27 cm) waren ingegraven. Bijna twee meter binnen de korte westwand stonden een nokpaal en twee zijstaanders op één rij, welk beeld zo typerend is in een aantal boerderijen uit de Vroege IJzertijd. Veel paalkuilen vertoonden paalgaten met doorsneden van ca 25 cm. De dragende palen van de boerderij hadden dus die omvang. Het huis lag oost-west georiënteerd en dus dwars op de strekking van de dekzandrug. Het bouwsel lag niet op de zandrug, maar op de voet ervan. Het huis bezat geen (herkenbare) reparatiepalen, geen kelderkuilen en geen aanwijzingen van verbranding. In het opgegraven areaal lag geen voorganger of opvolger van de besproken boerderij. Het grote aantal grondsporen op de zandrug suggereert zo'n aanwezig-

Afb. 3. Enschede. Boerderijplattegrond uit de vroege IJzertijd (800-500 v. Chr.) Schaal 1:200.

heid echter wel in de naaste omgeving. Pal ten oosten en scheef naast de boerderij lag een opmerkelijke, als schuur te interpreteren rechthoekige structuur: éénschepig, 19-palig en met afmetingen van 15 bij 3 m. De wandpalen in de lange zijden staan 2 m uit elkaar en tevens tegenover elkaar. Deze structuur kan er niet gelijktijdig met de boerderij hebben gestaan. Wellicht behoorde de schuur bij de gezochte opvolger of voorganger van de gevonden boerderij.

Wijd verspreid rondom de boerderij is een flink aantal drie-zespalige bijgebouwtjes gevonden, al dan niet uit dezelfde tijd. Een opvallend rechthoekig structuurtje van 2,75 bij 0,80 m is gebouwd van zes iele paaltjes. Vergelijkbare structuren zijn opgegraven in Zwolle, waar zij als halfopen kapschuren zijn geïnterpreteerd. Twee andere zespalige schuurtjes meten ca 4 bij 2,5 m en zijn zwaar gefundeerd. In de noordoosthoek van de opgraving is een vijfpalige structuur te contrueren, die als hooiberg wordt geïnterpreteerd. Dertien vierkante tot rechthoekige en vier parallellogramvormige vierpalige spiekers lopen sterk uiteen met hun maatvoering en funderingsdiepte. De grootste spieker meet 4 bij 4 m. In een van de diepe paalkuilen van een vierpalige spieker lag een platte steen met erop scherven van een besmeten pot (nr. 5-1-3). De steen is een plat fragment (10 bij 8 bij 2,5 cm) van een eens grotere siltsteen. De besmeten pot is een sterk afgeronde komvormige dubbelkonus. Zo'n vondst suggereert, mits gedaan in een boerderij, al gauw een bouwoffer. Hier lijkt ons dezelfde interpretatie van toepassing te moeten zijn.

De zes kleinste herkenbare structuren worden gevormd door driepalige hooibergen, waarbij de palen de hoekpunten van gelijkzijdige driehoeken vormen. De kleinste 'hooiberg' heeft zijden van 0,8 m, de grootste van 2,5 m. Wij stellen ons voor, dat de driepalige hooibergen ronde of zeshoekige kappen en grondvlakken hebben gehad. In de onderhavige nederzetting zijn geen voorraadkuilen (silo's) aangetroffen, dit in tegenstelling tot de Vroege IJzertijd-

nederzetting te Deventer/Colmschate.

De vondsten uit de opgraving bestaan vooral uit enkele honderden scherven, waarbij een drietal min of meer complete potten. Daaronder bevindt zich een kegelhalsterrine (nr. 2-1-10) en een cylinderhalsbeker (nr. 4-1-1). De gladwandige, ruwwandige en besmeten scherven zijn heel globaal genomen in dezelfde aantallen aanwezig. Zij zijn zoals gebruikelijk in Overijssel verschaald met (fijn) granietgruis. Slechts weinig scherven zijn versierd. Het vondstenspectrum wordt enigszins gevarieerd door een half spinulosje en een rond ijzeren (sier-?)dopvormig voorwerp (uit kuil 4-1-1) van 4 cm doorsnede met een binnenplaatje van brons. Verder zijn er een aantal vondsten, die op zich niet dateerbaar zijn maar ongetwijfeld geheel of bijna geheel bij de Vroege IJzertijdbewoning behoren. Het betreft enkele leembrokjes, enkele botfragmentjes, ruim 40 kleine brokjes ijzeroer (geen slakken) en 150 stenen en vooral steenfragmenten van hoofdzakelijk graniet, gabbro, zandsteen, siltsteen, kwarts en (onbewerkte) vuursteen (determinatie H. Kars). Daarbij is één grote klopsteen van kwartsitische zandsteen (17 bij 13,5 bij 11,5 cm); het is een uitzonderlijk grote, 4 kg zware rolsteen met zware butsen aan één zijde, afkomstig uit kuil 4-1-1. Onder de granietbrokjes zijn mogelijk enkele maalsteenfragmenten aanwezig. Tephriet (= bazaltlava)brokjes van maalstenen zijn niet aangetroffen.

De oudste vondsten uit de opgraving bestaan uit meer dan 50 stuks mesolithische vuursteen, die bijna alle verspreid lagen. Er zijn geen overtuigende mesolithische brandkuilen gevonden (mogelijk kuil 3-1-10). Eén wikkeldraadscherf uit de Vroege Bronstijd vormt een verdwaalde vondst.

Late Middeleeuwen

Uit de Late Middeleeuwen, bij de aanleg van de es, zijn ons ook enkele sporen overgeleverd. Dwars op de zandrug, dus in oostwest-richting, zijn in de opgraving onder het esdek drie evenwijdig lopende,

zeer ondiepe middeleeuwse greppels aangetroffen. Van hart tot hart liggen zij 23 m respectievelijk 27 m uiteen. Ongetwijfeld vormen zij middeleeuwse akkerbegrenzungen. Die akkers waren in dat geval meer dan 40 bij 23 m en meer dan 40 bij 27 m groot, vermoedelijk waren zij 80-100 m lang. De interpretatie van middeleeuwse kavelgrenzen wordt ook gegeven aan een soortgelijk verschijnsel, dat is waargenomen in de opgraving uit 1992 te Saasveld. In put 1 (afmetingen: 48 bij 10 m), die 50 m ten noorden van de eigenlijke opgraving ligt, wemelde het van de ontginningsgreppels. Het schaafvlak had daardoor het aanzien van een enorm zebrapad. Om de 0,5 m lag een 0,5 m brede greppel in zuid-noord-richting, dus dwars op de middeleeuwse perceelsscheidingen. Dank zij de proefsleufjes is te stellen, dat de ontginningsgreppels waarschijnlijk slechts in één middeleeuws kavel van ca 80-100 bij 25 m voorkomen. Ontginningsgreppels zijn een zeer bekend verschijnsel onder esdekken en als zodanig zouden zij slechts terloops vermeld hoeven te worden, omdat zij de oudere IJzertijdsporen ernstig hebben verstoord. Bij de Elferink es doen zich echter twee bijzonderheden voor:

1. De ontginningsgreppels zijn heel waarschijnlijk - en dat is uitzonderlijk - beperkt tot één middeleeuws perceel. Daarom lijkt het graafkarwei beperkt te zijn gebleven tot het initiatief van één persoon.
2. Even uitzonderlijk is het voorkomen van ontginningsgreppels in bruine bosgrond. In zulke rijke bodems zonder storende lagen is het volgens de bodemkundige ir. W. van de Westeringh 'landbouwkundig en bodemkundig gezien niet nodig om ontginningsgreppels te graven'. Ontginningsgreppels werden normaliter op humuspodsolen gegraven ten einde het arme loodzand in de greppels weg te stoppen en de oerbank te breken. In bruine bosgronden (moderpodsolen) is dat niet nodig. De uitzonderlijke handelwijze alhier op een middeleeuws perceel kan dus teruggaan op een inschattingfout van één boer. De wenselijkheid van het greppels graven kan niettemin zijn veroorzaakt door

het aanvankelijk 'uitboeren' van de topsoil, door de rijke bosgrond niet te bemesten. In dat geval zou de inschattingfout al een of meerdere jaren eerder zijn gemaakt, vooral ook omdat het systeem van de plaggenbemesting (wat ten grondslag ligt aan het essensysteem) toen reeds lang bekend was. In dit kader is het van belang erop te wijzen, dat het esdek op het onderhavige perceel 75 cm dik was, terwijl dat elders in de opgraving, dus zuidelijker, 110 cm dik was. In het begreppelde perceel lag direct boven de greppels een ongestoorde, 10 cm dikke bruine eslaag, daarboven een donkergrijs esdek.

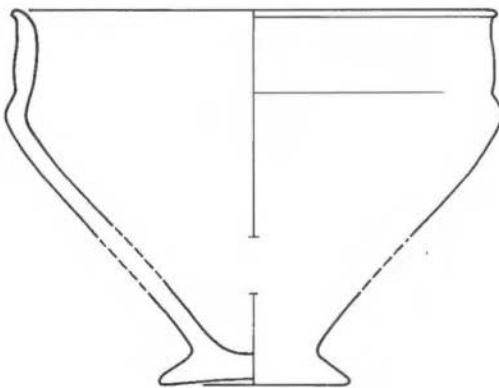
De laatste opmerking betreft de 'onthoofding' van de dekzandrug. Op de kam van de rug ligt het 75 cm dikke esdek namelijk op vaste gele grond (de bruine bosgrond is daar dus compleet verdwenen) terwijl op de helling het even dikke esdek op het onderste deel van de bosgrond ligt. Er moet daarom 10-15 cm van de kam van de zandrug zijn afgeërodeerd voor (en tijdens het begin van) de laatmiddeleeuwse beakkering.

Weerselo Saasveld

Inheems-Romeins grafveld, enkele woonsporen (Late)IJzertijd
A. Verlinde en A. Buisman/16 maart-2 april 1992

Het uitbreidingsplan Saasveld-de Esch II strekt zich uit over een es op een markante dekzandrug. De plek leek in archeologisch opzicht zo veelbelovend, dat kort voor de nieuwbouw een proefopgraving op het terrein met een oppervlakte van ca 1 hectare werd gepland. Deze kon door de R.O.B. worden uitgevoerd dank zij een subsidie van de Provincie Overijssel, de goede medewerking en een subsidie van de gemeente Weerselo, de net uitgekochte pachters Veldhuis en Roetgerink, alsmede de assistentie van de A.W.N. en van de Vereniging Heemkunde Gem. Weerselo. Een L-vormige proefsleuf (put 1) van 100 bij 3,5 m over het terrein maakte al snel duidelijk, dat een opgraving hier

niet nodig was. In het lemige zand onder een diepgeploegd esdek (restant 25-100 cm dik) werden nauwelijks grondsporen en vondsten (enkele IJzertijdscherfjes) aangetroffen. Toevallig bleek echter 100 m westelijker op de kam van dezelfde dekzandrug een (derde)tennisbaan in aanleg te zijn. Bij een veldverkenning in stromende regen zag A. Buisman op 11 maart in de bouwput van de baan diverse grondsporen, onder andere een kuil met IJzertijdscherven. Enkele uren later borg J. van Nuenen van de A.W.N. er nog net op tijd een brandgraf uit de 3e eeuw. Dit graf lag enkele meters buiten een waargenomen rechthoekige greppel. Het losliggende brandgraf bevatte behalve crematie en houtskool ook verspreid gelegen scherven van een 3e eeuwse situla van aardewerk (de tweede bekende uit Twente) en wat verbrand bronsblik. Voor de opgraving vond C. de Rooij er later nog een fragment van een glazen armband (type 3b) uit de Late IJzertijd, zijnde de eerste vondst van deze aard uit Overijssel. In de afgevoerde grond van de tennisbaan vonden diverse amateur-archeologen later scherven uit de IJzertijd en de Late Middeleeuwen. Om voornoemde redenen werd de opgraving op de tweede dag verplaatst naar

Afb. 4. Saasveld. Uit scherven gereconstrueerde situla van aardewerk uit het oostelijkste brandgraf (zie kruisje buiten de opgraving). Pothoogte: 15 cm. 3e eeuw A.D.

de terreinen naast de tennisbaan. Dank zij inderhaast gemaakte afspraken met de gemeente Weerselo, de Grontmij (die de tennisbaan aanlegde) en de landbouwer H. Lubbers, werd daar nog juist de ruimte voor gevonden. In een opgravingsvlak van 0,2 ha werden de navolgende verschijnselen vastgelegd:

1. Uitsluitend op de kam van de lemige, oostwest-georiënteerde dekzandrug lagen de resten van een grafveld met brandgraven.
2. Aan de westzijde werd dit grafveld 'afgesloten' door drie vierkante greppels van ca 3,5 bij 3,5 m (binnenwerks).
3. In het westen van de opgraving lagen enkele vierpalige spiekers uit de (Late) IJzertijd.

Al deze verschijnselen passen binnen het tijds kader IJzertijd-Romeinse Tijd.

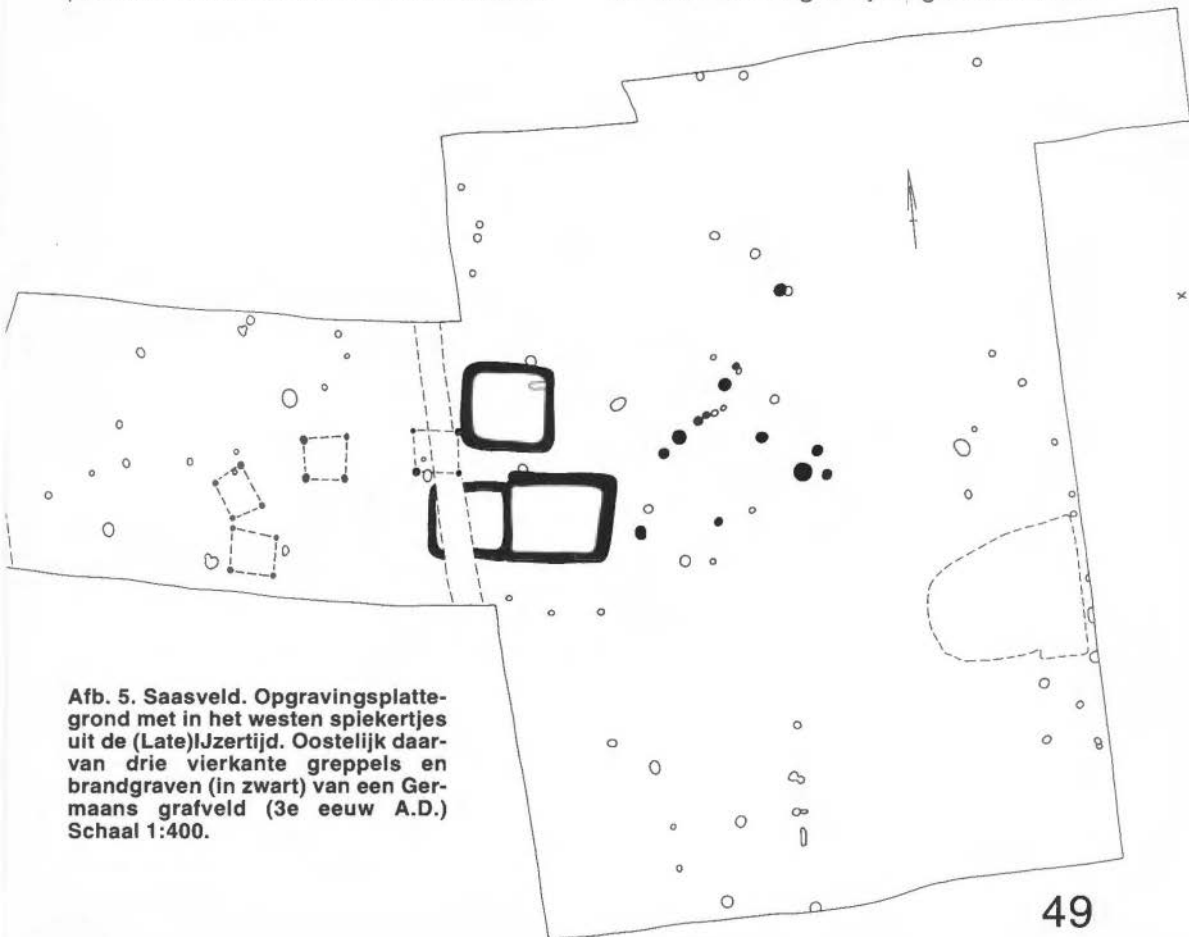
Het grafveld, voor zover het getraceerd kon worden, had een omvang van ca 40 bij 20 m. Het eerst gevonden brandgraf in de tennisbaan was het meest oostelijk gelegen verschijnsel, de drie vierkante greppels vormden de meest westelijk gelegen grondsporen van het grafveld. De opgraving heeft 13 zekere brandgraven opgeleverd. De meeste graven lagen dicht bijeen, maar zonder enige vorm van ordening. De graven bestaan uit ronde tot ovale, donkergekleurde kuilen. Zij hebben een doorsnede tussen de 35 en 85 cm en hun resterende diepte is 6-20 cm. De oorspronkelijke diepte moet 35 cm meer bedragen hebben. De grafkuilen bevatten alle verspreid gelegen crematie en houtskool in sterk wisselende hoeveelheden. De doden zijn kennelijk niet boven de grafkuilen gecremeerd (in welk geval de brandstapelresten in de kuilen gezakt zouden zijn), maar in de naaste omgeving, wellicht binnen de vierkante greppels. De uitgegloeide brandstapelresten moeten geheel of gedeeltelijk in de grafkuilen zijn gedeponeerd. De afleiding voor deze handelwijze wordt onderstreept door een niet verbrand keramisch bekertje en kommetje, die als bijgaven in twee verschillende grafkuilen lagen. Zij stonden rechtop en middenin de kuilen, ca 8 cm boven de kuilbodem. Hun

inhoud week niet af van de kuilvulling. Afgezien van het eerst gevonden graf met situlascherven (o.a. verschaald met beengruis van een middelgroot zoogdier - geen mens - determinatie R. Lauwerier) en een bronsfragment werden geen andere bijgaven in het grafveld aangetroffen. Ook geen zilverdruppeltjes (van op de brandstapel gesmolten zilveren sieraden of kledingaccessoires), waar gezien de ervaringen met brandgraven uit Deventer/Colmschate speciaal naar gezocht is. Er zijn dus 13 zekere graven gevonden, maar het grafveld heeft om de volgende redenen oorspronkelijk zeker meer graven geteld:

a. Van de drie genoemde vierkante greppels, die de westelijke afsluiting van het grafveld lijken te vormen, is het onduidelijk of zij als randstructuren om graven of als greppels om brandstapels geïnterpreteerd dienen te worden. In het eerste

geval moeten de grafkuilen te ondiep zijn ingegraven; dat is elders bij vierkante greppels niet zelden geconcludeerd. De terreintjes binnen de greppels bieden geen enkele indicatie voor een verklaring, zoals daar konden zijn: schroeivlekken, pleksgewijze ijzerner slag of crematie en houtskoolpartikeltjes in voormalige wortel- en diergangen. De schaarse en verspreide vondsten in de greppelvullingen geven ook geen uitsluitel, namelijk vier scherfjes en enkele partikeltjes houtskool en crematie. De scherfjes dateren de greppels echter wel, namelijk in de Romeinse Tijd. Het is overigens de eerste keer, dat in Overijssel vierkante greppels van na de Vroege IJzertijd zijn opgegraven.

b. Vijf à tien kuilen in de opgraving bezaten te weinig en te fijne crematie- en/of houtskoolresten om te verzamelen. Het is daarom zeer de vraag of zij als grafkuilen aan-

Afb. 5. Saasveld. Opgravingsplattegrond met in het westen spiekertjes uit de (Late)IJzertijd. Oostelijk daarvan drie vierkante greppels en brandgraven (in zwart) van een Germaans grafveld (3e eeuw A.D.) Schaal 1:400.

gemerkt mogen worden.

c. Opmerkelijk genoeg kwam onder vrij veel brandgraven en andersoortige kuilen een inspoelingslaagje van oer en/of leem voor. In het opgravingsvlak zijn een aantal van zulke oer-leemplekken sec aangetroffen, die ongetwijfeld bij iets minder diepe en daarom verploegde kuilen behoorden. Een deel van de bedoelde plekken kan dus wijzen op voormalige ondiepe grafkuiltjes.

d. Verspreid in het opgravingsvlak, met name in wortel- en diergangetjes, kwamen meer dan eens crematie en/of houtskoolpartikels voor. Ook zij zullen wijzen op verdwenen brandgraven.

e. Het is onbekend of er in de tennisbaan meer dan het ene toevallig gevonden graf heeft gelegen.

f. Het opgravingsvlak lag noodgedwongen ca 35 cm onder het prehistorische loopvlak. Onder de esbasis, die ca 20 cm onder genoemd loopvlak ligt, is namelijk door diepploegen nog eens 15 cm geroerd. De brandgraven, die destijds tot maximaal 35 cm diepte werden ingegraven, zijn dus door de archeoloog meestal niet meer te ontdekken.

Met al deze overwegingen voor ogen schatten wij het grafveld oorspronkelijk driemaal zo groot in als heden is gevonden. Het grafveld kan dus ca 40 brandgraven omvat hebben. De datering van het grafveld is het meest nauwkeurig vastgesteld dank zij de 3e eeuwse aardewerken situla uit het eerstgevonden graf in de tennisbaan. Een van de vierkante greppels is wat minder nauwkeurig als inheems-Romeins (2e-4e eeuw) te dateren door een randscherf met organische verschraling. De overige nu beschikbare gegevens van het grafveld zijn slechts dateerbaar in de periode Midden IJzertijd tot en met Romeinse Tijd (ca 500 v. Chr - 400 na Chr). Wij gaan er vanwege de ruimtelijke samenhang van de verschijnselen vanuit, dat zij allen behoren tot één en hetzelfde grafveld. In de komende jaren kan dat worden geverifieerd door enkele C-14 dateringen van houtskool uit grafkuilen.

vert overeenkomsten en verschillen op met het iets oudere en grotere grafveld uit Deventer/Colmschate. Beide grafvelden, de enige twee bekende uit Overijssel, bestaan uit kennelijk ordeloos ingegraven crematiekuilen zonder randstructuren. In het grafveld van Colmschate kwamen echter meerdere graftypen voor en de bijgaven waren er, althans bij een minderheid van de graven, aanmerkelijk rijker en talrijker. Anders gezegd, het grafveld in Saasveld is soortgelijk aan, maar eenvormiger en armer dan dat uit Colmschate. In Nederland benoorden de Rijn zijn, buiten de beide hier genoemde Overijsselse grafvelden, slechts zeer weinig andere voorbeelden bekend uit de Romeinse Tijd. Kleine, arme grafvelden zijn opgegraven bij Wijster, Hijken en Amersfoort. In ieder geval bij Wijster omvat het grafveldje tevens de 5e eeuw.

Buiten het grafveld zijn een beperkt aantal andere grondsporen aangetroffen, en wel twee niet dateerbare schroeivlekken onder voormalig vuur, verspreide (paal)kuilen zonder verband uit de IJzertijd en Romeinse Tijd, alsmede vier 4-palige spiekers. Een van hen is ouder dan de vierkante greppels; een andere spieker is zwaar gefundeerd, want hij heeft, ondanks het laag gelegen schaaflak, nog paal dieptes van 35-40 cm. Vermoedelijk dateren de spiekers uit de Late IJzertijd. Twee ondiepe, lange, evenwijdig lopende greppels dwars over de zandrug hangen duidelijk samen met de middeleeuwse akkerverkaveling. Hun onderlinge afstand wijst kennelijk op een middeleeuwse perceelbreedte van 23 m. Dit verschijnsel is in identieke vorm aangetroffen in de opgraving te Enschede-Elferink es. Hoewel de fossiele bodem onder het esdek geheel verploegd was, waren er wel voldoende aanwijzingen in de opgraving, zoals de vulling van de vierkante greppels, dat de oorspronkelijke bodem uit een vruchtbare bruine bosgrond bestond. Talrijke oerige plekken uit deze bodem wezen echter al op een begin van bodemdegeneratie.

A.D. Verlinde

Het Germaanse grafveldje uit Saasveld le-

Tentoonstelling

Evert Rabbers

In het museum 'het Palthe-Huis' te Oldenzaal zal in de periode van 3 juli t/m 29 augustus 1993 een tentoonstelling worden gewijd aan de schilder Evert Rabbers. Deze expositie, onder de titel 'Kijk, Twente', geeft een sfeervolle indruk van het leven op het Twentse platteland rond de eeuwwisseling. Evert Rabbers (1875-1967) woonde en werkte in Enschede. Hij volgde in Den Haag een opleiding tot fotograaf bij de heer Ziegler, later hofphotograaf aldaar. Daarna vestigde hij zich als fotograaf in Enschede. Maar al snel kreeg hij meer belangstelling voor de schilderkunst en verwisselde de camera voor het penseel. Hij leerde zichzelf de techniek aan en werkte in geheel Twente, vooral in de streek rond het toen nog zeer landelijke Enschede.

Voor deze tentoonstelling is een keuze gemaakt uit de verzameling kunstwerken, die wordt beheerd door de enige jaren geleden in het leven geroepen 'Stichting Evert Rabbers'.

Openingstijden:

dinsdag t/m vrijdag van 10-12 en 14-17 uur
zaterdag en zondag 14-17 uur

Boekbespreking

Geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving, 1800-1890.

Eind november 1992 verscheen Techniek en modernisering/Landbouw en voeding als deel één in een serie van zes delen over de geschiedenis van de Techniek in Nederland. Het laatste deel zal in de zomer van 1994 uitkomen. De serie is het resultaat van een unieke samenwerking van ruim 25 Nederlandse onderzoekers die hun kennis en inzichten bijeen hebben gebracht in deze uitgaven. In het eerste deel komen uitvoerig aan de orde 'Techniek en modernisering', 'Voeding in Nederland', 'Mest en ploeg', 'Meel', 'Boter', 'Margarine', 'Bier', 'Suiker' en 'Techniek en voeding in verandering'.

Dit jaar zal nog verschijnen deel II ('Gezondheid en openbare hygiëne, Waterstaat en infrastructuur Papier, druk en communicatie'), deel III ('Gas, licht en elektriciteit') en deel IV ('Delfstoffen, Machine- en scheepsbouw, Stoom, Chemie').

In het voorjaar van 1994 verschijnt deel V ('Techniek, beroep en praktijk') en in de zomer deel VI ('Techniek en samenleving').

Voor het eerst krijgen we in het zesdelige overzichtswerk 'Geschiedenis van de Techniek in Nederland' een totaal beeld van de maatschappelijke omwenteling die in de 19e eeuw van Nederland een geïndustrialiseerd land maakte.

Tallose afbeeldingen van schilderijen, gravures, prenten, foto's en technische tekeningen, waarvan vele in kleur, ondersteunen de tekst.

De serie is onmisbaar voor hen die belang stellen in de industriële geschiedenis van Nederland.

H.A.K.

Geschiedenis van de Techniek in Nederland.

Onder redactie van prof.dr.ir. H.W. Lintsen (hoofd-redacteur) e.a.

Uitgeverij de Walburg Pers B.V.; Zutphen.

Prijs per deel f 78,50 (bij intekening op de hele serie f 69,50 per deel).

CIP/ISBN deel I: 906011.808.1

CIP/ISBN deel I t/m VI: 906011.811.1

Verschenen tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer 'Twente'.

Oet de Boerschopn, Vereniging Heemkunde Weerselo, 1993, no. 45.

Vondelen-Riekert, A. van, *Dierbare vondsten uit 1728 en 1774*, p. 10-11.

Eenennaam-Mulder, L.M.J. van, *De Saasvelder muntvondst is weer te bewonderen*, p. 12-16.

Rorink, R., *Strijd tussen stiefvader en zoon op het hofhorig erve Hesselink in Dulder (1771)*, p. 17-20.

Hottenhuis, A., *Kroeglopen (I)*, p. 21-22.

Engelbertink, H., *Maarke Rossum, deel 43*, p. 23-28.

Oald Hengel, 1993, no. 1.

Baaren, H. van, *125 jaar Boekhandel Broekhuis*, p. 3-5.

Geerdink, R.J., *Een stukje posthistorie*, p. 6-7.

Reynders, H., *De armoede van August Mulert*, p. 9.

Schwertasek, J., *De straat waarin wij wonen, Castorweg, Bruinsweg, Buitenweg*, p. 11-13.

Welberg, G.J., *De marke Klein Driene (3)*, p. 15-17.

Oald Hengel, 1993, no. 2.

Geerdink, R.J., *Een stukje posthistorie*, p. 27-29.

Martinus, H., *Urnen uit het grafveld 'De Waarbeek'*, p. 30-31.

Schwertasek, J., *De straat waarin wij wonen, Castorweg, Carolinastraat, Celebesstraat, Charlottestraat, De Clerqdwarsstraat, Colensostraat, Conradstraat, Cronjéstraat*, 33-36.

Welberg, G.J., *De marke Klein Driene (4)*, p. 37-41.

Met bijlage *Herdenking april-mei staking 1943* waarin:

Zeiler, F.D., *U bent in gevaar staakt*, p. 2-6.

Reynders, H., *29 april 1943 Willekeur, intimidatie en onderdrukking*, p. 6-9.

Horst, F.H. ter, *Stork staakt*, p. 9-10.

Baaren, H. van, *Stakingen van 1943 begonnen in Hengelo*, p. 10-11.

Ommen, G.H. van, *"Nu moeten we staken"*, p. 11-12.

't Onderschoer, 1993, no. 1.

Zanderink, J.H., *Boedelbeschrijving Meierink te Beuninghen*, p. 27-30.

Broekhuis, G.L.B., *De spreuken van Willem Dingeldein*, p. 31-36.

Asma, H., *Bij de Geumer in Breklenkamp*, p. 47-40.

Boink e.a., H., *Onze straatnamen*, p. 41-42.

Weda, P., *Natuurlijke leefgemeenschap onder spanning*, p. 43-46.

Wynia, S., *Het leven op Singraven ten tijde van Mr. Johannes Theunis Roessingh Udink van 1829-1858 (2)*, p. 47-50.

Rijklee, C., *Dagboek Rijklee voorjaar 1945*, p. 51-56.

Asma, H., *Het vaderlands historisch feest van 1919*, p. 57 e.v.

'n Sloopsteen, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 1993, no. 33.

Welle, G.J. ter, *Losse grepen uit het verleden van hotel 'Huize Hölterhof'*, p. 4-5.

Wullink, H.J.C., *Honderd jaar geleden in Grote Kerk Enschede: Romanticus H.J. de Vries eerste vaste bespeler van Van Dam-Orgel*, p. 7-9.

Luiten, R., *Alledaagse stof van toen: Over ondergoed*, p. 9.

Korpershoek, G.G., *Opvallende gebouwen in Enschede: Ambachtelijk zuivere bouwwijze kenmerkt het werk van De Bazel*, p. 11-14.

L. Nijkamp, *Straatnaam als spiegel van historie (Aamsveenweg)*, p. 15.

Haan, A. de, *Ir. Friedhoff's monumentale gemeentehuis zestig jaar geleden in gebruik genomen*, p. 17-19.

L. Nijkamp, *Pater Ananias (80) legde rectorfunctie neer: Bernadettekerk Dolphia na zestig jaar opgeheven*, p. 20-21.

Stad en Land, 1993, no. 1.

Harmsel, D. ter, *In memoriam Mr. K.D. Schönfeld Wichers*, p. 6-7.

Fuldauer, A., *De oudste menselijke resten van Twente*, p. 11-15.

Entjes, H., *De verre echo van Arnold Rakers in Twente*, p. 16-19.

Kers, A.J. Nakaarten (I), p. 22-25.

Jans, E., *Joodse grafzerken in Overijssel geïnventariseerd*, p. 28.

Hesselink-van der Riet, T., *Opgravingen in 't klooster te Albergen*, p. 29-30.

Twente Genealogisch, Nederlandse genealogische vereniging afdeling Twente, 1992, no. 1.

Lippers, J.G. en P. van der Aa, *Kwartierstaat Beune*, p. 27.

Wissink, A.W.M. e.a., *Kwartierstaat Wissink*, p. 28-29.

Stofreef-Braakman, G.J., *Kwartierstaat Stokreef*, p. 29.

Mensink, H.F., *Kwartierstaat Van den Bosch*, p. 30.

Boerrigter, B.J., *Kwartierstaat Brillman*, p. 30-33.

Wissink, A.W.M., *Kwartierstaat Leferink*, p. 33.

Vereniging Heemkunde Ambt Delden, 1992, no. 1

Platenkamp, J., *De kwartierstaat*, p. 29-34.

Traas-Kuiper, G.H., *In en om de Eschschool van 1900 tot 1938*, p. 35-41.

Naafs, G.J., *Het erve en goed "Langenhorst"*, p. 42-49.

C. Brunt, *Een grondboring op het Bellink*, p. 50-51.

ENSINK ANTIK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-428744*

**ANTIQUARIAAT
GALERIJ
REZA**

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 05407 - 64792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel **Broekhuis**

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studieboeken
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enchedesestraat 19
Telefoon 074-910267 Telefax 074-913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 05490-12235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053-892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053-325210

bB

Hooidijk 15, 7661 RA Vasse
(Post Ootmarsum)

MOSBEEK
HOTEL-RESTAURANT

Prachtig gelegen aan de rand van het natuurreservaat „Het Springendal“.

BUITEN: een geweldige natuur om te wandelen, fietsen, helemaal om bij te komen.

BINNEN: de warmte en gezelligheid van een familie-hotel. Alle kamers met modern comfort.

In voor- en naseizoen speciale arrangementen.

Voor inlichtingen
en reserveringen:
Telefoon 05418-481

Welkom

HUIZE HÖLTERHOF

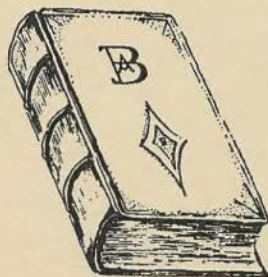
Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

OOK UW BINDWERK IS BIJ ONS WELKOM

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*